

„VENDÉGEK KÖZT VENDÉG”

**Poétikai örökség és szöveghagyomány:
Vörösmarty az ezredforduló után**

Szerkesztette: Hansági Ágnes, Hermann Zoltán

Tempevölgy könyvek 41.

2020

Tempevölgy könyvek 41.

Megjelent a Balatonfüred Városért Közalapítvány (Tempevölgy) kiadásában

Felelős kiadó: MOLNÁR JUDIT

Sorozatszerkesztő: TÓBIÁS KRISZTIÁN

Kézirat-előkészítés és szöveggondozás: BURZA PATRÍCIA KÁRMEN

Nyomdai előkészítés: SELERIS PROJECT Bt., Balatonfüred

Nyomda: OOK Press Kft., Veszprém

ISBN 978-963-9990-85-2

ISSN 2061-8603

nka
Nemzeti Kulturális Alap

TARTALOM

Előszó	7
Zentai Mária: Hívott és hívatlan dalosok <i>Vörösmarty műveinek zenei adaptációi, különös tekintettel a Szép Ilonkára</i>	17
Vaderna Gábor: Mátyás király szerelmes <i>Vörösmarty Mihály: Szép Ilonka</i>	45
Csonki Árpád: A kiséposz mint a magyar romantika reprezentatív műfaja?	66
Hermann Zoltán: Babarczi Schwartzter Ottó a <i>Csákról</i> <i>Kórkép, némi utógondozással</i>	95
Szajbély Mihály: Hová tűnt a gonosz? Az „eset” és az „emlékállítás” módozata Vörösmarty <i>Széplak</i> című kiséposzában	110
Fried István: Ut musica poësis <i>Vörösmarty Mihály költészetének zeneisége</i>	124
Lőrincz Csongor: Hangoltság, beszédhelyzet és affektus <i>Vörösmarty költészetében</i>	158
Hansági Ágnes: „...hang visszhangra lel” <i>Dialogusforma és többhangúság Vörösmarty Mihály lírájában (Mit csinálunk? – 1844; Madárhangok – 1845; A nefelejtshöz – 1847)</i>	218

Gere Zsolt: Kétes távol <i>Életrajzi és keletkezéstörténeti hátterek egy Vörösmarty-vershez</i>	254
Milbacher Róbert: Milton-nyomok Vörösmarty költészetében	306
Szilágyi Márton: Vörösmarty és az örök zsidó	314
Szalisznyó Lilla: Egy alkalmi színmű mediális meghatározottságának vizsgálata <i>Az Árpád ébredése ősbemutatójának ismeretlen jelmezjegyzéke</i>	329
Pataki Viktor: A szívhalászat hagyománya – két szöveg között	367
Sziklay Cs. Mónika: „Dalolj még, dalolj még! hadd halljuk a szép szót...” <i>Erdélyi János Vörösmarty Mihály Minden Munkáira írott bírálata</i>	381
Névmutató	401

Vaderna Gábor

MÁTYÁS KIRÁLY SZERELMES

Vörösmarty Mihály: *Szép Ilonka*¹

Idealizált királyok

Azt hiszem, nincs sok olyan költemény a magyar irodalom történetében, melynek tárgy történeti vonatkozásait oly alaposan és mélyrehatóan feldolgozták volna, mint történt az Vörösmarty Mihály *Szép Ilonka* című versének esetében. A 20. század első felében egyre-másra jelentek meg az egymást kiegészítő és továbbgondoló írások (olyan filológiai mesterremekkel, mint Sándor István nagy ívű összefoglalója).² Ha ehhez hozzávesszük a Mátyás király művészi megjelenítéséről szóló hosszabb-rövidebb írásokat, melyek kitérnek Vörösmarty művére (Solt Andor alapos összegzését használván

- 1 A szerző az „Irodalmi nyilvánosság a polgárosuló Nyugat-Magyarországon, 1750–1820” MTA-Lendület kutatócsoport munkatársa. Kutatásait az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatja.
- 2 Ld. KIRÁLY György, *A „Szép Ilonka” keletkezése*, EPhK, 1910/3, 231–233; GALOS Rezső, *A „Szép Ilonka” keletkezése*, EPhK, 1911/6–7, 513; KIRÁLY György, *Szép Ilonka: Adalék a magyar irodalomtörténet tanításához = A Budapest Székesfővárosi IV. ker. (Belvárosi) Községi Főreáliskola ötvennyolcadik Értesítője az 1911–1912. iskolai évről*, szerk. KOPP Lajos, Bp., Budapest Székesfőváros Házinyomdája, 1912, 3–16; ZOLNAI Béla, *A „Szép Ilonka” keletkezéséhez*, EPhK, 1912/5, 489–491; DARVAS János, *A „Szép Ilonka” keletkezése*, EPhK, 1913/4, 290–292; BAROS Gyula, *Szép Ilonka halhatatlansága*, It, 1926/5, 205–218; HONTI János, *Vörösmarty egy német mintája?*, ItK, 1933/1, 146; FEST Sándor, *Vörösmarty „Szép Ilonkájának” angol forrása*, It, 1936/1–2, 18–22; SÁNDOR István, *A „Szép Ilonka” tárgy története*, EPhK, 1937/4–9, 229–241; KRISTÓF György, *Fadrusz Mátyás királya és Vörösmarty Szép Ilonkája*, Erdélyi Múzeum, 1943/2, 227–243.

kiindulópontként),³ akkor látszik csak igazán, hogy a költemény egy rendkívül gazdag szöveg univerzumban foglal helyet. E filológiai hagyománynak folytatója és éles hangú kritikusa Margócsy István, illetve a narratív elemek hagyományozódásának új perspektívába állításán fáradozó Szilágyi Márton. Előbbinek az írásával még fogunk foglalkozni, utóbbi pedig azt mutatta be, hogy Vörösmarty (és Arany János) később nemcsak újraírta a Szép Ilonka elbeszélését, de át is értelmezte azt némiképp.⁴

Az embernek szinte inába száll a bátorsága, ha e versről kell valamit mondania. Az előzmények tiszteletre méltóak, a költemény pedig kétséget kizáróan, habár talán mára megkopott a varázsa és némileg csökkent ismertsége,⁵ az egyik legismertebb 19. századi magyar költemény volt sokáig. Mit is lehet még mondani e költeményről? Van értelme leporolni, újra elővenni? Egy irodalomtörténész természetesen csak afirmatív választ adhat efféle kérdésekre.⁶

Jelen elemzés kiindulópontja Margócsy István egy megállapítása:

A hatalmas ellentmondás a dolgozat elején idézett francia művel [Victor Hugo *A király mulat* című drámájáról van szó] szemben: míg Hugónál a király (vagy mondhatnánk: egy király) önmagában nem testesít meg semmiféle eszmeiséget, s kizárólag mint élvhajhász hatalmaskodó valaki jelenik meg, a magyar romantika nemzeti elkötelezettsége számára a nemzeti király személye és figurája magától értetődően hozta magával a nemzeti nagyságnak és idealizmusnak teljes képzetkörét – Mátyás király

- 3 Ld. SOLT Andor, *Mátyás király a magyar szépirodalomban* = *Mátyás király: Emlékkönyv születésének ötszázéves fordulójára* I–II, szerk. LUKINICH Imre, Bp., Franklin, é. n. [1940], II. 453–488.
- 4 MARGÓCSY István, *A király mulat: Fejedelmi csábítás a magyar romantikában* = Uő, „...a férfikor nyarában...”: *Tanulmányok a XIX. és XX. századi magyar irodalomról*, Pozsony, Kalligram, 2013 (Margócsy István válogatott munkái), 214–240; SZILÁGYI Márton, *Szövegek párbeszéde a Vörösmarty-életműben* = Uő, *Határpontok*, Bp., Ráció, 2007, 204–210.
- 5 Legalábbis egyetemi hallgatóim körében ezt tapasztalom.
- 6 Két kiváló elemzést mindenképpen érdemes megemlíteni: BARÓTI Dezső, *Szép Ilonka* = Uő, *Árnyékban éles fény: Irodalmi tanulmányok*, Bp., Gondolat, 1980, 265–299; BÉCSY Ágnes, *A hervadhatatlan Szép Ilonka*, *Árgus*, 2000/5, 44–49.

még akkor sem jelenhetik csak ravasz nőcsábászként meg, mikor álruhában valóban elcsavarja a lányok fejét, hiszen ő a nemzet egészét képviselő bölcs és igazságos, érzékeny férfiú, kinek szinte természetadta joga, hogy alattvalóinak vonzó női halmazát férfiúi nagyszerűségével is elkápráztassa.⁷

Margócsy éppen a *Szép Ilonkával* illusztrálja állítását. A továbbiakban először elemezni fogom a verset, aztán Margócsy állítását a vers világán belül, majd egy tágasabb historiográfiai hagyomány felidézésével egészítem ki, árnyalom az értelmezést.

A vadász és a vad

A vers elején az ismeretlen vadász „ül hosszú méla lesben, / Vár felajzott nyíltra gyors vadat”.⁸ Csak vár és vár és vár. Erre a szöveg hangsúlyosan figyelmeztet: az első tíz sorban a *vár* ige és képzett alakja ötször is előfordul. A pillangó s az azt követő leány hamar, már a második szakasz végén felbukkan, a várakozás tényének repetitív kiemelése a déltől alkonyatig tartó idő szubjektív megélésének meglehetősen hosszú és talán fárasztó („Vár feszülten”) tartamára mutat rá. Bár az események itt felgyorsulnak, a következő negyed nap (a „nap’ áldoztá”-tól a „hold’ éjjel”-ig) eseményeinek elbeszélése jóval hosszabbra nyúlik. Így az elbeszélés ideje és az elbeszélés ideje sajátos szerkezetet mutat: a hosszú várakozás eseménytelen órái mindössze másfél versszakot kaptak, míg az ugyanekkora időt átfogó, eseménydúsabb időszak tizenkét és felet. Mindez persze könnyen érthető, amennyiben az események ideje természetszerűleg terjedelmesebb, mint az eseménytelen várakozásé. Ugyanakkor a várakozás tényének kiemelése nemcsak hosszát érzékelteti, hanem egy olyan fokalizáció felé mutat,⁹ ahol

7 MARGÓCSY, *i. m.*, 218–219.

8 A vers szövegét a kritikai kiadás alapján idézem: VMÖM 2, 131–135.

9 Mieke BAL, *Narratology: Introduction to The Theory of Narrative*, Toronto, Buffalo, London, University of Toronto Press, 2009³, 145–165.

az elbeszélő átmenetileg a vadász perspektíváját, vadat fürkésző tekintetét követi.

A történet topikus mivoltához kétség sem férhet: a vadászat és a szerelem összefüggései az antikvitás óta a leggyakrabban forgatott topikus történetre vezethetőek vissza. Sándor István gazdag, de közel sem teljes gyűjtése a 19. század eleji hasonszőrű német történetekről azt mutatja, hogy ez a történettípus Vörösmarty korában is jól ismert. A vadász vadként űzi az erdőben szíve választottját, akit gyakran *voyeur*ként lesett meg. A vadászat tipikusan férfitevékenység – nem véletlen hát, hogy éppen a vadászattal kapcsolatos történetek válhattak szerelmi allegóriává. Hovatovább a vadászatban benne rejlik az ösztönök kiélésének lehetősége: a vadász szervezett formában uralkodik ösztönein (konkrétan az ölés iránti vágyán), míg az elejtett vad benne ragad önnön életének ösztönvilágában, s ha a vadász utoléri, akkor mindenben alá kell vetnie magát akarátának.¹⁰ Ez Vörösmarty versének esetében azért lehet fontos, mivel Ilonkának nem is lehetett más választása, mint hogy alávesse magát a vadász szerelmének.

A vadász hatalmának a lány fölé való kiterjesztése metaforikus szinten előbb történik meg, mint arra a szöveg reflektálna. Csak a második, Peterdiék házában eltöltött rész után jelenti ki az elbeszélő, hogy „csendes a ház, ah de nincs nyugalma: / Fölveré azt szerelem’ hatalma.” A hatalom, mely már az első egységben maga alá gyúrta a lányt, itt nyers erőszakként jelenik meg, mint ami fölverte a ház nyugalma. Ahhoz, hogy ide eljussunk a topikus metaforák folyamatos átrendeződését kell végigkövetnünk. A vadászat mint szerelmi allegória jól ismert történet: ehhez persze az kell, hogy lepkét kergető leányt az elbeszélő („iramlik, ’s mint őz’ futása, / Könnyü ’s játszi a’ lány’ illanása”) és a vadász vadként határozza meg:

„Istenemre!” szóla felszökelve
A’ vadász: „ez már királyi vad!”

10 Brian LUKE, *Violent Love: Hunting, Heterosexuality, and the Erotics of Men’s Predation*, *Feminist Studies*, 24.3 (Autumn, 1998): 627–655; Marcell THIÉBAUX, *The Stag of Love: The Chase in Medieval Literature*, Ithaca, London, Cornell UP, 2014, 89–143.

Ironikus e sorokban persze, hogy a vadászról ekkor még nem tudni, hogy ő valójában a király. A királyi jelző tehát egyszerre jelenti itt azt, hogy a vad fenséges (azaz a lány a vadásznak a maga testi mivoltában felettébb tetszik), illetve azt, hogy a vad voltaképpen a király jogos tulajdona, jussa, s ilyenképpen jogot formálhat birtoklására.

Fontos eleme a történetnek, hogy a lány maga is egyfajta vadászként jelenik meg, amikor pillangót kerget. Az ő pillangója valamilyen meghatározhatatlan metafizikai érték hordozójaként van jelen a történetben. Természetesen ennek is komoly hagyományai vannak: a pillangó hagyományosan az emberi lélek toposza, s a pillangó kergetése metaforikusan az önmagát kereső ember allegóriája. Elegendő itt utalni Amor és Psyché nagy hagyományú történetére, mely természetesen a 19. században is ismert és népszerű narratív klisé maradhatott. Itt a pillangó a test börtönéből kiszabaduló, a földi világot elhagyó lélek neoplatonikus allegóriája.¹¹ Mindezek alapján úgy tűnik, a leány voltaképpen a szerelmet kergeti, s ráadásul tisztában van e keresés kockázataival. Így határozza meg céljait:

„Tarka lepke, szép arany pillangó!
Lepj meg engem, szállj rám kis madár;
Vagy vezess el, merre vagy szállandó,
A' hol a' nap nyúgodóba jár.”

Az esztétikailag értékelt látvány („szép arany pillangó”) vagy ismeretlen világba vezet el a leányt („Lepj meg engem”), vagy pedig a halálhoz mutat utat („A' hol a' nap nyúgodóba jár”). Hogy a pillangó által mutatott út (a boldog vagy szomorú kimeneteltől függetlenül) a szerelem maga, ismét az irodalmi hagyományokból következik, az azonban már közel sem biztos,

11 Amor és Psyché mítoszának eredetéről ld. Thomas GÄRTNER, *Ein Gattungsinernes Vorbild der Erzählung über Amor und Psyche*, Quaderni Urbinati di Cultura Classica, New Series, 2011/1, 103–125. A 19. századi költészetben való továbbéléshez ld. Jean H. HAGSTRUM, *Eros and Psyche: Some Versions of Romantic Love and Delicacy*, *Critical Inquiry*, 1977/3, 521–542. Remek példatár: *Amor und Psyche*, hg. Gerhard BINDER, Reinhold MERKELBACH, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1968 (Wege der Forschung, 126). A *Szép Ilonka* kapcsán szóba hozza: SZILÁGYI, i. m., 205.

hogya a lány ennek tudatában van. Inkább a 18. században oly népszerű érzékeny hősnőről van szó, aki tudja ugyan, hogy vágyakozik valami iránt, ám amíg szerelme nem ölt testet, addig nincs tudomása arról, hogy mit is keres pontosan.

A férfi és a nő két külön úton haladnak. A férfi megpróbálja uralma alá hajtani a vadként megjelenő nőt, a nő a pillangó birtoklásával próbál meg tárgyat találni homályos vágyakozásának. A szerelmi szál tétje, hogy e kettőt sikerül-e összhangba hozni, a divergáló metaforikus struktúrák nyelvileg egyesíthetőek-e:

Ó a' lányért, lány a' pillangóért,
Verseneznek tündér kedvtelésért.

A *tündér* jelző itt nem annyira tünékenységre utal (bár talán épp ilyen értelemben párhuzama a lány „játszi illanásának”), inkább valamiféle meghatározatlan metafizikai jelenlétre. Fontos azonban ismét hangsúlyozni, s e ponton a szöveg erre reflektál is, hogy ők ketten nem ugyanazért „verse-
neznek”. Ez a mást keresés fejeződik ki abban, hogy a revelatív pillanatban mást találnak:

„Megvagy!” így szól a' leány örömmel,
Elfogván a' szállongó lépét;
„Megvagy!” így szól a' vadász, gyönyörrel
A' leányra nyújtva jobb kezét.^[1]

Az *öröm* és a *gyönyör* rímhelyzetbe hozása ki is emeli a kettő közötti finom különbséget. Az *öröm* inkább egy – ismét – meghatározatlan kellemes érzésre, a *gyönyör* inkább érzékiségre, meg is tapasztalt örömeire utal.¹² A vadász „ráteszi a kezét” zsákmányára, s ezzel mintegy rabul is ejti:

12 Ld. az *öröm* és *gyönyör* különbségéhez: CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára* IV, Pest, Emich, 1867, 1207; CZUCZOR Gergely, FOGARASI János, *A magyar nyelv szótára* II, Pest, Emich, 1864, 1230.

'S rezzent kézből kis pillangó elszáll;
A' leány rab szép szem' sugaránál.

A lány rabbá válik: ismét egy szerelmi metafora, egy újabb szerelmi metafora tör be a szövegbe, mely a vadász nyers uralmát fejezi ki. Az örömet hozó pillangó elszáll, s a vadász tekintete rabul ejti a lányt. Megjegyzem: ha komolyan vesszük az Amor és Psyché allegóriájának érzékeny értelmezését, akkor bizony a történet végkimenetele már itt felsejlik. Emlékszünk, hogy a lány a pillangótól vagy valamilyen magasabb rendű, metafizikai élményt remélt, vagy a halálhoz vezető utat várta megpillantani. A gyönyör rabságába esvén a pillangó elszáll kezéből, ami lefordítható a lélek szerelem általi felszabadulásaként is (végre célt talált a lány vágyakozása), de úgy is, mintha e ponton a lány önnön lelkétől vált volna meg, s csak testisége maradt jelenlévő (kiszolgáltatva persze a férfivágyaknak). A történet vége felől visszapillantva e dilemma az utóbbi megoldás felé billen. S ezt az értelmezést támogatja az a bizonytalanság is, amiképpen a szöveg szinte azonosította a vadász előtt felbukkanó lányt a kergetett pillangóval:

Ah de nem vad, könnyü kis pillangó
'S szép sugár lány, röpteként csapongó.

Itt ugyanis nem dönthető el egyértelműen, hogy az utolsó két szó („röpteként csapongó”) már a lányra vonatkozik (hiszen a lány említése után következik) vagy pedig a lány említése a közbevetés, s a csapongó pillangó mozgásának leírása mintegy keretezi azt. A két lehetőség:

1. a kis pillangó és a szép sugár lány repülésük során csaponganak, azaz voltaképpen azonosak egymással;
2. a szerkezet retorikailag bonyolultabb, s olyan párhuzammal él, ahol az összetartozó elemek összekeveredtek:
 - a) nem vad, hanem szép sugár lány (a férfi tekintete);
 - b) kis pillangó, amelyik repülése során csapong (a nő tekintete).

Vörösmarty ismét finom érzékkel jelezte a szerelmi kaland kimenetelének eldöntetlenségét.

Nemcsak a vadász és a pillangó allegóriái értelmeződnek újra a vadászat során. A nyitóképen a férfit látjuk, amint figyel az erdőt. Ráadásul a férfi e ponton közel sem megnyerő jelenség: „ül hosszú méla lesben”. A *méla* jelző, mely nyilván egy inverzió folytán került a *les* főnév mellé, feltehetően a várakozó vadászt jellemzi. A *méla* jelentése ’bámuló, szájtáti, bamba’, s talán éppen Vörösmarty e szállóigévé váló verssora tompította a szó jelentését a ’reménytelenül várakozó’ értelmére. (S talán még az is megkockáztatható, hogy Vörösmarty hatására váltak szét a kevésbé elegáns *málé* és a megszélidülő *méla* jelentései.)¹³ Pedig a kifejezés még az esztétikailag oly kevésbé vonzó, rendre a rút esztétikai kategóriájával összekapcsolható nyitott száj vizualitását is felidézi. (Persze Vörösmarty által is tompítja a szó jelentését, hogy nem közvetlenül a vadászra vonatkoztatja.) Ebbe a (valljuk be) nem kimondottan vonzó képbe tör be a pillangót kergető kecses lány, akinek a kettős jelzője: „szép sugár”. Utóbbi itt nyilvánvalóan a melléknév a ’sudár, karcsú’ jelentésében szerepel. A jelenet végén azonban a jelzők átértelmeződnek: „A’ leány rab szép szem’ sugaránál.” Azaz a férfi tekintete, mely a vers elejétől keres valamit, itt rabul ejti a lányt, méghozzá oly módon, hogy a lány jelzőit is uralni kezdi: a férfi szeme szép, ráadásul a tekintet sugárként jelenik meg (azaz ’egyenesen rá néz’, s tekintete át is esztétizálódik, amennyiben a napsugárhoz is hasonul). A következő szakaszban a férfitekintet és a lány tulajdonságai ismét találkoznak:

13 A Czuczor–Fogarasi-szótár szócikke árulkodó: „Eredetileg oly ember, ki szájtátva néz, bámul; megfordítva *málé*, honnan málészáju am. bámuló, szájtáti, mamlasz, bamba, bámbám, bacza. Mindezekben alapfogalom a szájtátongás, melyet a nyílt a, illetőleg nyílt e fejez ki. Nemesebb ért. bizonyos helyre vigyázva néző, mi sok embernél szájtátva szokott történni. Ily értelme van e versben: / »A vadász ül hosszú méla lesben.« / Vörösmarty.” (CZUCZOR, FOGARASI, *A magyar nyelv szótára* IV, 429.) Hiszen még a nemesebb értelemnél is (mely mentené Vörösmarty vadászának-Mátyásának mélaságát) felmerül, hogy mindez tátott szájjal esnék meg. A TESz szerint a méla alak csak a nyelvújítás idején kezdett elterjedni, s jelentése ’ábrándozó’. A hivatkozott források (például Csokonai Vitéz Mihály *Méla Tempefőije*) alapján azonban ez elég jóhiszemű értelmezés. Ld. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* II, főszerk. BENKŐ Loránd, szerk. KISS Lajos, PAPP László, Bp., Akadémiai, 1970, 829, 880.

A' sugár lány körben és a' vendég;
Lángszemében csábító varázs ég.

A férfi itt már kimondottan csábítóként van jelen, s szemének sugara itt valóságos mágikus tűzzé válik. E játékot az apa, az ősz Peterdi törli meg, amikor akaratlanul a király személyére tereli a beszélgetést – nem tudván persze, hogy a vadász pontosan kicsoda-micsoda:

„Húnyt vezérem' ifju szép sugára”
Szól az ősz most „éljen a' király!”

A „szép sugár” itt egy új jelentést nyer (a 19. századit mai köznapi metaforára cserélve: 'az apja szeme fénye'), ami aztán zavarba is hozza a vendéget. Peterdi ugyanis – bár neki magának erről fogalma sincs – arra figyelmezteti az álruhás királyt, hogy épp valami súlyos erkölcsi hibát készül elkövetni. Nem lehet véletlen, hogy Vörösmarty ismét a zavart jelző ismétléses technikához nyúl:

A' vadásznak vér tolúl arczára
'S még kupája illetetlen áll.
„Illetetlen mért hagyod kupádat?
Fogd fel gyermek, és kövesd apádat.”

S nemcsak az *illetetlen* jelző tautologikus említése, a vendég elpirulása jelzi e zavart, hanem az is, hogy Peterdi azonnal – persze metaforikusan ismét – családjába is fogadja az idegent („Mert apád én kétszer is lehetnék”). A vendég furcsa köszöntője, mely felveti annak a lehetőségét, hogy a király letér a haza útjáról (az olvasók itt már sejthetik, hogy éppen ezt teszi!), egyfajta fenyegető átokformulaként is értelmezhető – a vadászként feltűnő király nem ronthatja meg Ilonkát (akinek a nevét csak ebben a jelenetben tudjuk meg):

„Éljen hát a' hős vezér' magzatja,
Addig éljen, míg a' honnak él!

De szakadjon élte' pillanatja,
Mellyben attól elpártolni kél;
Egy király se inkább, mint hitetlen:
Nyűg a' népen a' roszt 's tehetetlen."

Amiközben a férfi épp azon igyekszik, hogy hazafias lelkesedése felülírja szerelmét, hogy a vadász vágyait felülírja a király kötelessége, a lány nem tud a férfi személyiségének e kettősségéről, s maga is zavarba jön, amit a szöveg újfent tautologikus ismétlésekkel fejez ki:

A' leányka híven és hivebben
Bámulá a' lelkes idegent.

A férfi e ponton még mindig nem tud ellenállni vágyainak, s a búcsúzás előtt a vadász nevében hívja meg Peterdit és leányát a király udvarába.

Az olvasó persze csak sejtheti a király és vadász azonosságát. Nemcsak a Mátyás királlyal kapcsolatos mondák utalnak erre, hanem az álruhába öltözött király csábítási próbálkozásainak széles körű irodalma létezik (Margócsy István már többször idézett tanulmánya számos példát felsorakoztat). A harmadik rész a leleplezés története. Míg az első egység a vadászruhába öltözött „méla” király magányos várakozásával indult, addig Peterdi és lánya a tömegben várakoznak a harmadik egység elején (a *vár* ige ismét többször szerepel). A pillangó hordozta dilemma, élet és halál dilemmája a lány arcára van írva: „S arca majd ég, majd színében elhal.” A kérdés persze már itt utóbbi javára dől el, megjelenik a király (a zavart ismét a tautologikus ismétlés érzékelteti: az „áldás életére!” felkiáltás gyors egymásutánban kétszer is szerepel), s a lány immár nem pillangóvá alakul át, hanem a hideg, merev anyaggá, amikor a mellette álló szoborral válik szinte azonossá:

Haloványan hófehér szobornál
Szép Ilonka némán és merőn áll.

A lány innen kezdve kiszakad a világból, az érzékeny hősnők útjára lép (azaz mégiscsak beteljesíti a pillangó toposzában rejlő ígéretet), s halálba sorvad. Az elfonnyadó virág, a titkos bú – mind ennek az érzékeny kultúrának a részei. Vörösmarty versében persze ettől még a metaforikus jelentések elcsúszása nem áll meg: a lány ugyan szoborrá merevedik, majd elhervad, s meghal, de e hervadás szinte leválik róla: előbb a lányról önnön sírjára kerül át a jelző („A’ rövid, de gyötrő élet elfolyt, / Szép Ilonka hervadt sír felé”), majd jön az értelmezés, mely a hervadásként tételezett halál fogalmát sejtelmes módon „líliomhullásként” értelmezi, tehát egy virág képéhez vezet vissza. Mielőtt azonban ennek értelmezésére térnénk, említsük még meg az utolsó két sor rímjátékát:

A’ király jön ’s áll a’ puszta házban:
Ők nyugosznak örökös hazában.

Korábban a vadászálruhás király saját magára vonatkoztatott átokformulája („Addig éljen, míg a’ honnak él!”) voltaképpen a magánélet és a közélet (*amour* és *devoir*) kettőségének réges-régi sztoikus etikai dilemmáját idézi, mely a 18. században, különösen a drámairodalomban oly népszerű volt. S amikor a lány azon gondolkozik, hogy „Vajh ki ő, és merre van hazája?”, akkor akaratlanul is a király saját választására kérdez rá. A ház és a haza némiképp disszonáns összerímeltetése kifejezi a magánérdek és közérdek összeegyeztetésének sikertelenségét. S persze a haza fogalmisága ismét jelentést váltott: az „örökös haza” ugyanis aligha keverhető össze a király által éppen felvirágoztatott konkrét hazával.

Líliomhullás

Margócsy István jegyzi meg, hogy mily szemérmes a magyar irodalomtörténeti hagyomány, hiszen az utolsó szakasz híres sora száraz egyértelműséggel fogalmazza meg Mátyás király és szép Ilonka szexuális kapcsolatának tényét: „Hervadása líliomhullás volt”. Idézem tanulmányának vonatkozó részletét:

[A]z ily témájú művek közül messze kimagaslík Vörösmarty *Szép Ilonkája*, melyről ugyan rengeteg, hogy úgy mondjam, mentegető elemzés született [...], s a királyi csábítás aljas vádja ellen számos találékony érvelés is fogalmazódott meg [...], a történet alapvetően pikáns, szerelmi jellegét azonban a recepció erkölcsileg soha nem tudta feloldani – hiszen az árulkodó tételmondatot: „*Hervadása líliomhullás volt...*” csak nagyon nehezen lehetett félreérteni vagy félremagyarázni. A XIX. század legjelesebb elemzői is magát a csábítás történetét/témáját a lehető legtermészetesebb dolognak tartották, ami *bármikor, bárkivel* megeshetik [...], s a szomorúan végződő történet megítélése helyett legfeljebb Vörösmarty töredékes kifejtését, s bölcs elhallgatási stratégiáját dicsérték [...]. A XIX. századvégi recepcióban pedig a megnevesült Szép Ilonka olyannyira hozzátapadt mind Vörösmarty, mind pedig Mátyás király mitikus alakjához, hogy az ünneplés során még az is magától értetődőnek tűnt fel, pl. Vörösmarty centenáriumi apoteózisának kapcsán, midőn a költőt a magyar Olympon megkoszúznák (Kapisztrán, Hunyadi János és Mátyás király jelenlétében), hogy a megdicsőülés során maga Szép Ilonka is mintegy szentté avatódjék.¹⁴

Margócsy álláspontjával („nagyon nehezen lehetett félreérteni vagy félremagyarázni”) szemben talán Gyulai Pál fogalmazza meg a legélesebben és minden bizonnyal a legnagyobb hatással a „mentegető” értelmezés alaptézisét. Idézem (Margócsy is megtette):

Az elbeszélés egyszerű elegiai bája öszhangzik a részek széparányuságával. A költő művészien készíti elő és emeli ki a lélektani mozzanatokot. Sehol sem kapja feljebb a hangot, kerüli a fölösleges ragyogást, miből másutt nehezen tud menekülni. Minden természetes és költői. Mátyás Királyt, Peterdit, Ilonkát néhány találó vonás egészen megeleveníti. Mátyás nem mint csábító jelen meg, kitől visszariadt volna Ilonka; egy sikertelen vadászat unalmában mintegy önkénytelen adja át magát egy kellemes óra benyomásának, akaratlanul csábítja el Ilonkát, ki csak így elcsábítható. Az öreg nemes, ki először királyáért iszik, boszus kifakadása,

14 MARGÓCSY, *i. m.*, 215–218.

hogy Mátyás nem iszik vele, gyöngédsége leánya iránt, kinek nem tesz szemrehányást, de akit baljóslatú aggodalommal vezet haza, mind oly jellemzetes és költői egyszersmind. A költő sokat hagy képzeletünkre, de mozgásba hozza célja szerint. Egy pár vonás s már az egész alakot képzeljük, egy pár szó s már fölleplezve előttünk az egész lélektani mozzanat. Kiválóan sikerült a beszélyke második és harmadik szakasza, mely Ilonka szerelmének fölébredését és elhervadását rajzolja. Az első szak is nagyon szép, de midőn Ilonka a lepkét kergetve így szól: „Vagy vezess el merre vagy szállandó, merre a nap nyugodóba száll”, nem elég naiv, kissé mesterkélt. A második és harmadik szakaszban egyetlen szó sincs, mely ne volna helyén. A poharazó atya és vendég körül forgólódó leány, ki meg-megáll, bámulva hallgatja az idegent s merengve kérdi magában vaj ki ő s merre van hazája, ki a bucsuzó vendégnek csak annyit tud mondani: emlékezzél visszatérni, ha meg nem látogatnánk s azzal megvallja szerelmét, rendkívül bájos jelenet. S mi jellemző, hogy Ilonka megismerve a királyt, többé nem szól. E mély fájdalomnak csak a hallgatás lehet igaz kifejezése, s már érezzük az ártatlan sziv hervadását, melyet a költő oly szépen hasonlít a liliumhulláshoz.¹⁵

Én azt gondolom, hogy Margócsy kritikájának egy részállítása (a magyar irodalomtörténet-írás a *Szép Ilonka* lehetséges szexuális vonatkozásait eltagadta, tabuizálta) *csak részben igaz*, fő állítása (itt bizony csábítás történt a szó szexuális értelmében is) pedig megfontolandó, de *nem biztos, hogy igaz*. Gyulai Pál olvasata egészen szélsőséges (a király akaratlanul csábít), ám azt közel sem állíthatjuk, hogy a szakirodalom ne foglalkozott volna a csábítás tényével. A *Szép Ilonkával* kapcsolatos fentebb már idézett tárgy történeti tanulmányok sora mindenestre nem ebbe az irányba mutat, s a fontosabb verselemzések sem kerülnek meg a kérdést.¹⁶

15 GYULAY Pál, *Vörösmarty életrajza*, Bp., Ráth Mór, 1864, 192–193.

16 Ld. például BARÓTI, *i. m.*, 265–271; BÉCSY, *i. m.*, 44; SZILÁGYI, *i. m.*, 205. Bár nálamnál (és az imént idézett szerzőknél) sokkal szorosabban köti hozzá Vörösmarty versét a költő életrajzához, végső soron Szabó Magda is arra jutott, hogy csak az utókor szerette volna elfelejteni („hibásan kódolni”) a versben olvasott férfi és nő közötti viszonyt: SZABÓ Magda, *Vörösmarty Mihály: Szép Ilonka: Színképelemzés*, It, 1993/3, 398–419. Itt: 418–419.

A nagyobb probléma, hogy Margócsy és Gyulai divergáló olvasatai akár egyszerre is igazak lehetnek, s Vörösmarty szövege talán éppen attól izgalmas, hogy ezt a dilemmát végül nem is fogja feloldani. Mert egyfelől a *liliomhullás* metaforája igen közel esik a liliomtiprás lehetőségéhez, ám a közelség inkább csak sejtetés, s nem egyértelműség. A homlokra nyomott búcsúcsók ugyan testi érintkezés, s természetesen csak a mai fogalmaink szerint ártatlan, a 19. században még megengedhetetlen testi közelség, mégsem utal egyértelműen a lány megrontására. Miként a „hold’ éjjelén” távozó vadász is egy nőiségszimbólummal (hold) lép ki Peterdi házából, ám ebből még nem sok minden következik. A liliomhullás mellett voltaképpen egyetlen – ám annál jelentősebb – olyan vonatkozása van a költeménynek, mely arra utal, hogy a csábítás beteljesedett, s ez a vadászat és szerelem allegóriájának tárgy történetében rejlik (nem is véletlen, hogy a tárgy történettel foglalkozó tanulmányok képviselik inkább a megrontás megtörténetére épülő lehetőséget). A szerelmi vadászat ugyanis ritkán vall kudarcot: a férfi rendre elejti a vadat, s ezáltal erőszakkal szerzi meg a nőt, aki többnyire alá is veti magát a férfi akarátának. A *Szép Ilonka* esetében a férfi valóban megszerzi a nőt, minden úgy is történik, ahogy egy ilyen történetben történnie kell – de csak egy bizonyos pontig. S e megakadás lehetett az oka annak, hogy Gyulai Pál inkább hajlott a megszelídítő olvasatra. Eszerint a vadászt éppen a tárgy történetben rejlő narratíva ereje sodorta bele ebbe a szerelmi kalandba, s bár egy adott ponton feladta azt, mégis tragédia történt. Nem lehet véletlen, hogy Gyulai épp a lánynak azon megszólalását nevezi „mesterkéltnek”, amikor az élet és halál, a szerelemben való felemelkedés vagy az általa való bukás dilemmáját veti fel még az első részben. Nem véletlen, hiszen e megszólalás a szerelem általi bukás lehetőségét jelenti be (s a szerelem lett légyen bármily metafizikus itt, mégiscsak fizikai valójában értendő).

A fentebbi verselemzésben bemutatott metaforikus bizonytalanság (akkor most pontosan miként is kell értenünk a hervadást?) nem segít eldönteni bűn és ártatlanság dilemmáját. Arról nem is beszélve, hogy a liliomhullást emlegető sor után a következő mintha épp az ellenkezőt mondaná: „Ártatlanság’ képe ’s bánaté.” E sor a lány halálát a liliomhullás metaforájával kifejező képet értelmezi, pontosítja – s hát nem éppen a

liliomtiprásra utal. A liliomhullás ugyanis megfelel az ártatlanság és bánat képének: azaz a képben e két fenomén materializálódott, öltött testet. S hasonlóképpen bizonytalanok lehetünk a kérdés eldöntésében, amennyiben az elbeszélés felől nézzük a dolgot. Merthogy a vadász ajánlata (Peterdi és Ilonka keressék meg Budán), valamint a király kései megjelenése a Peterdi-házban ismét kétféleképpen, s ismét radikálisan különbözőképpen értelmezhető. Merthogy lehet úgy is érteni a dolgot, hogy az áruhás király valóban beleszeretett a lányba, s azért hívatta Budára, mert így akart kellemes meglepetést szerezni neki (és magának). Ez az értelmezés első pillantásra kevésbé tűnik hihetőnek (miért nem leplezte le magát előbb? miért gondolta, hogy Peterdi és lánya nem rettennek meg, ha a királyt megpillantják?), ugyanakkor megmagyarázná azt a rejtélyes körülményt, hogy a király miért is tért vissza az erdőbe, miért is akarta megkeresni a lányt (nyilván azért, hogy leleplezze magát, s felfedje őszinte szerelmi érzéseit). A másik értelmezési lehetőség ennek a szöges ellentéte. A vadásznak öltözött király elcsábította a leányt, s talán azért rendelte Budára, mert királyként is folytatni szerette volna kised szexuális játékait. Ez az értelmezés is meglehetősen erősnek tűnik (vajon Peterdi miért nem lépett előbb közbe? miért is gondolta a király, hogy ha megalázza a megrontott lányt, akkor az újfent aláveti magát akarátának?), ráadásul teljesen inkompatibilis mindennel, amit Mátyás királlyal kapcsolatban tudunk vagy tudni vélünk, hogy úgy mondjam, azzal, ami a 19. században a király személyével kapcsolatban köztudalom volt. (Láttuk, Margócsy ezt a diszkrepanciát okolja azért, hogy nem sikerült a csábítástörténetet csábítástörténetként olvasni.) S ha követjük ezen értelmezés fonalát, akkor a király visszatérése a Peterdi-házba alantas: folytatni kívánja a kalandot. (Persze itt is lehetnek kételyeink: miért nem vadásztként tér vissza?)

A *Szép Ilonka* tehát sajátos költemény: egészen radikálisan eltérő olvasatokra nyitott mű. Ezt a nyitottságot a szöveg narrációjának elliptikus szerkesztése éppúgy kifejezi, miként a nyelvi jelek instabilitása, a metaforikus struktúrák, jól ismert allegorikus történetek állandó újrajalkotása is.

Mátyás király szerelmes

S végezetül ne menjünk el szó nélkül amellest, hogy ez éppenséggel egy Mátyás királlyal kapcsolatos történet. Ez nemcsak azért fontos, mert Mátyás idealizált alakja mintegy lélektani gátat emelt az utókor elé, hogy komolyan vehesse a Vörösmarty-vers esetleges erotikus értelmezését. Mátyás király kiemelt historiográfiai helye nemcsak annak köszönhető, hogy erős kézzel uralkodván egy stabil országot kormányzott, s hogy mindemellett az itáliai humanizmus kultúráját is megkísérelte meghonosítani, hanem annak is, hogy ő volt az utolsó nagy király a középkori Magyar Királyság széthullása előtt. Ne feledjük, hogy Mátyás halála után már 24 évvel a Dózsa-féle felkelés következett, 36 évvel pedig Mohács – tehát a Mátyás által épített ország szinte azonnal szétzilálódott, s ez némiképp magyarázatra szorult.¹⁷

A lehetséges magyarázatok, melyeknek egész tárháza megjelenik Ignatius Aurelius Fessler német nyelvű Mátyás-regényében, több irányba mutatnak: szerencsétlen körülmények, belső széthúzás, vallási divergencia (a huszita fanatikusokkal való rendezetlen kapcsolat).¹⁸ Ezek között a lehetőségek

17 Tanulmányok Kubinyi András szavai e tekintetben, amely mintegy újramondja a Mátyás magán-életével kapcsolatos egyik leggyakrabban megjelenő történetet: „A nagy király ritka tehetséges férfi volt. A szerencse juttatta a trónhoz, ezt akarta mindvégig biztosítani, és a lehetőség szerint később fiára átörökíteni. Fiatalemberként szabadon kiélhette ösztöneit: szerette a nőket, az italt, a szórakozást, a táncot, élte a vidám katonai életet. Ugyanakkor kezdettől tisztában volt azzal, hogy mivel tartozik királyi méltóságának, ezt azonban a második házasságig inkább csak a külföldiek előtt, adandó alkalmakkor mutatta meg, különben közvetlen és megközelíthető maradt – főként katonái körében. A Beatrixszal kötött házasság több szempontból törést hozott életébe. El kellett távolítani élete nagy szerelmét, gyermeke anyját, de az új feleség, „az olasz menyecske” a maga műveltségével valószínűleg igazi szellemi partnerévé vált a királynak. Beatrix hatására változott a királyi udvar Európa bármely uralkodóéval vetekedő intézményé. Majdnem minden, amiért Mátyás neve ma is mindenütt ismert a reneszánsz- és humanizmus-kutatók között, ennek a házasságnak köszönhető. A másik oldalról nézve viszont a nápolyi királyleány olyan politikába hajszolta bele a királyt, ami nem volt hasznos az országnak, és a Barbara Edelpöck és fia iránti gyűlölete sok keserű órát szerzett férjének.” KUBINYI András, *Mátyás király*, Bp., Vince, 2001 (Tudomány – Egyetem), 150.

18 Ignatius Aurelius FESSLER, *Mathias Corvinus, König der Hungarn und Grossherzog von Schlesien I–II*, Theil, Breslau, Wilhelm Gottlieb Korn, 1793–1794. Magyar fordítása is létezett a korban: FESSLER utánn készítette MIHÁLKOVICS József, *Korvinus Mátyás magyar király I–II*, Pest, Trattner Mátyás, 1813.

között visszatérően jelenik meg a trónutódlás megoldatlanságának kérdése: egyfelől az idegen királynők, akik képtelenek hazájuktól távol megfoganni, másfelől a király tragédiája, aki kénytelen diplomáciai okokból hazásodni, miközben a haza felemelkedése azt kíváná, hogy magyar asszonyt szerezzen magának. E két szempont szorosan összekapcsolódott. Mint ismeretes, Mátyásnak törvénytelen gyermeke is született, s mára nehezen eldönthető, hogy a királynék meddősége azért vált ennyire fontossá a hagyományban, hogy Mátyás e félrelépését magyarázza vagy a meddőség és a szabad szerelem egymástól függetlenül épült a Mátyás-kultuszban.¹⁹ Mindenesetre a Mátyással kapcsolatos szerteágazó folklórhagyományban gazdag tárházát találjuk e problémáknak. Talán a legizgalmasabb, hogy a szlovén folklórban miként öröklődött Beatrix királynéval kapcsolatban a kígyószülés problémája,²⁰ de a *Szép Ilonkához* inkább köthető történetváltozatok (vadászkalandok, szerelemben elsorvadó lányok, törvénytelen gyermekek és felszarvazott férjek) egész sora vonulatható fel.²¹

Természetesen ennek a problémának nemcsak folklór és historiográfiai hagyományai vannak, de irodalmiak is. Drámák sokasága foglalkozott a Hunyadiak történetével (maga Vörösmarty is a *Czillei és a' Hunyadiak* című

- 19 Persze a Margócsytól emlegetett szemérmesség itt is rendre visszatérő fogás. Például a Vörösmarty-kortárs Teleki József így ír Mátyásról: „A szerelemnek is sokat hódolt, kivált özvegyisége ideje alatt, de itt is a változatosságnak volt kedvelője, egyébiránt a belső családi csend megzavarását elkerülni ügyekezék és az illedelemtől soha sem felejtkezék meg. Társaságban a bortól nem idegenkedett, sőt azzal néha mértéken túl is élt. A korlátlan dicsvágyat, a hiúság sikerét is méltán teszszük hibái sorába; poharazás közben gyakran monda, hogy a fejedelmet semmi sem ékesíti annyira, mint a hír és dicsőség. Azért a hizelgést igen szerette, de még is csak úgy, ha igen durva nem volt. Sokak által vádoltatik a tettetéstől nagyobb vagy kisebb mértékben. Azonban ha meggondoljuk, hogy az uralkodóknak az állam titkait elárulni és terveiket idő előtt fölfedezni nem tanácsos, sőt igen gyakran veszélyes lehet és a birodalom jövődjét kockáztathatja, ezen tettetést mind addig míg kétszínűséggé nem fajul el, jellemhibájának nem tarthatjuk.” TELEKI József, *Hunyadiak kora Magyarországon* V, Pest, Emich, 1856, 524–525.
- 20 STEINMACHER Kornélia, *A kígyószülő asszony hiedelmeköre egy szlovén népballada kapcsán = Doromb: Közköltészeti tanulmányok* 4, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2015, 331–344.
- 21 Ld. erről MAGYAR Zoltán, *Mátyás király narratív hagyományköre: Típus- és motívumindex*, Bp., Balassi, 2017, 76–81. (H.21–H40.3)

darabjában).²² A történelem iránti érdeklődés, a történelem felfogásának historista fordulata után mégis inkább a történelmi regény kínálkozott olyan műfajnak, ahol a történelem dilemmáinak valamiféle önreflexióját lehetett nyújtani.²³ Fesslernek a Dialogromanok hagyományát követő *Mathias Corvinus*át már korábban említettem, s emellé egy másik példát tennék itt: Jósika Miklós *A' csehek Magyarországon* című 1839-ben íródott regényét. Ebben az ifjú Mátyás elhamarkodott döntést hoz, mivel még túl fiatal ahhoz, hogy saját érzelmi életét kezelni tudja (egész pontosan a regény antropológiája szerint szerelemről egy bizonyos kor alatt szó sem lehet, az csak felnőtt korban sújtja le az egyént).²⁴ A cseh király udvarában nevelkedő-raboskodó ifjú, miközben szinte együtt nő fel az udvari csillagász Bretizláv Izabella nevű lányával, gondolkodás nélkül elfogadja Podjebrád Katalin kezét. Természetesen ez a házasság szeretetre, s nem szerelemre épül, s Mátyás megtanulja a leckét: a regénybeli Katalin (vagy Katarina) sorvadni kezd boldogtalanságában,²⁵ Mátyás pedig egyre közelebb kerül Izabellához. Hogy gondját feledje, vadásznak öltözve járja a vidéket, s bár csábítási történetről itt nincsen szó, az elbeszélő azért annyit megjegyez, hogy „[t]itkon sok szelid leányka' szive vert a' kedves vadászért.”²⁶ S Jósika azt a korabeli regényekben nagyon gyakran alkalmazott prózapoétikai eljárást is beveti, hogy Katalin és Izabella mintegy komplementer párt alkotnak: Katalinnak Izabella lesz a társalkodónője, betegségében legnagyobb

22 Ld. R. TOMA Kornélia, *A Hunyadi-drámák értékvilága a felvilágosodásban és a romantikában*, Széphalom 13: A Kazinczy Ferenc Társaság Évkönyve, 2003, 141–150.

23 Erről ld. HITES Sándor, *Politika, poétika, tudományosság: a történelmi regény mibenlétéről = Uő, A múltnak kútja: Tanulmányok a történelmi elbeszélések köréből*, Bp., JAK, Ulpius-ház, 2004 (JAK füzetek, 133), 7–24.

24 „Mátyás még eddig nem szeretett; az ő lelkének magasb röpte volt, 's már helyzeténél fogva természetes, hogy lelke nagyobbyszerű nézetekkel 's tervekkel küzdött, mint hogy ideje maradjon hölgyek' társaságának örülni.” JÓSIKA Miklós, *A' csehek Magyarországon: Korrajz I. Mátyás király' idejéből*, I–IV, Pest, Heckenast, 1839 (Jósika Miklós' regényei, 9–12), I. 61.

25 „Maradtott egy szúró tövis a' beteges királyi hölgy' szivében, melly nékie fájdalmat okozott, 's ez azon titkos önszemrehányás volt: hogy férjéhez nem szabadott lelke, 's nem lehet, olly egészen övé, önnöne, mint ohajtaná.” *Uo.*, III. 37.

26 *Uo.*, III. 33.

vigasza, s mintegy rá hagyományozza férjét is halálakor. A *Trón és szerelem* című fejezetben teljesül be Mátyás és Izabella szerelme: bár egyház előtt nem, de Isten előtt egymáséi lesznek, s e furcsa törvénytelen frigyet atyai áldás is kíséri – legalábbis sokat beszélget az apával a csillagok állásáról e részben. (Fura módon Jósika úgy oldja fel a helyzetet, hogy Mátyás azért is kényszerül balkézzről nősülni, mivel esküt tett, hogy felesége halála esetén nem házasodik újra – Aragóniai Beatrix szóba sem kerül.) E furcsa frigy, melyből aztán egy János nevű fiú is születik a regény végére, az elbeszélés világán belül problémamentesnek tűnik fel: Mátyást a regény, miként az előszó is mondja, a maga „tökélyében” mutatja meg,²⁷ s ily módon a regény lapjain semmilyen megkérdőjelezhető lépése nincsen, s az elbeszélő kizárólag jellemének tisztaságát hangsúlyozza. Az már más kérdés, hogy az olvasó ily könnyen megbarátkozik-e ezen beállítással, vagy érzékeli azon ambivalenciát „a korrajz megismerése” és „az erkölcsi tanítás felismerése” között, melyet Hites Sándor Jósika-monográfiája elemzett.²⁸ Hiszen az olvasó akár tudhatja is, hogy a törvénytelen fiú nem fogja megtartani a trónt, s hogy Mátyás király e magánéleti döntése, illetve rossz házassága voltaképpen az ország jövőbeni sorsát határozza meg. Jósika nem utal a bukásra, de az olvasó értelmezheti úgy Mátyás lépéseit, mint amelyek csak a saját világának logikáján belül tűnnek fel tökéletesnek, hiszen tudhatja, hogy azok súlyos stratégiai tévedések következményei. Ebben a historiográfiai hagyományban nem véletlenül hangsúlyozódik Hunyadi János apai szerepe olyannyira. Jósikánál és Vörösmartynál is szó esik az apáról, aki felnevelte a tökéletes uralkodót (ami nyilván önmagában is teljesítmény), de az olvasó itt szembesülhet azzal, hogy Mátyás bizony éppen ezt fogja elmulasztani.

Jósika minden bizonnyal olvasta Fessler regényét is, ám *A' csehek Magyarországbán* leggyakrabban hivatkozott forrása nem az, hanem Fessler monumentális, *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen* című

27 *Uo.*, I, VI.

28 HITES Sándor, *Még dadogtak, amikor ő megszólalt: Jósika Miklós és a történelmi regény*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtörténeti könyvtár), 153.

történeti munkájának Mátyás korával foglalkozó 5. kötete.²⁹ (S tudjuk, hogy Vörösmarty vagy Kisfaludy Károly is előszeretettel nyúlt e munkához.)³⁰ E hivatkozások nem is azért jelentősek, mert azonosítható, hogy honnan származnak bizonyos történeti adatok. (Tudjuk, hogy például Jókai Mór még évtizedekkel később is forgatta Pray György vagy Palma Károly Ferenc latin nyelvű történeti összefoglalóit,³¹ melyek Fessler alapvető forrásául szolgáltak, s feltételezhetjük, hogy Vörösmarty, Kisfaludy vagy Jósika is ismerte e könnyen hozzáférhető munkákat.) Fessler egyáltalán nem a forrásfeltáró munkája nyomán vált ismertté, hanem azért, mert regényes epizódokat írt, s a történeti személyiség megragadásával kívánta megadni bizonyos események magyarázatát. Ám nemcsak történetei szivárogtak be egyre inkább a 19. századi magyar irodalomba,³² de történetiszemlélete is. Koszó János, Fessler monográfusa, Friedrich Wilhelm Schelling hatásában próbálta megragadni e történetírói praxist, amire a két kortárs gondolatainak rokonságán túl személyes ismeretségük, barátságuk is alapot nyújthatott. Eszerint a Schellinget követő Fessler megkülönböztette a megtörtént eseményeket, az eseményeknek a történetíró lelkében összeálló magyarázatát, valamint a történelemnek mint olyannak a saját (örök) szabályait.³³ Ha ezt a megközelítést követjük, akkor érthetővé válik

29 J. A. FESSLER, *Die Geschichten der Ungern und ihrer Landsassen: Fünfter Theil: Die Ungern unter Mathias von Hunyad*, Leipzig, 1811. Fessler életéhez ld. ABAFI Lajos, *Fessler Ignác Aurél*, Századok, 1878/7, 618–645; Peter F. BARTON, *Ignatius Aurelius Fessler: Vom Barockkatholizismus zur Erweckungsbewegung*, Wien, Köln, Graz, Böhlau, 1969.

30 Fessler irodalmi hatásához ld. VISZOTA Gyula, *Fessler hatása Kisfaludy Károlyra*, ItK, 1900/1, 31–44; 1900/2, 165–176; 1900/4, 437–439; TOLNAI Vilmos, *Katona József és Fessler*, ItK, 1918/1, 1–13.

31 Ld. VADERNA Gábor, *Erdély – identitás – Jókai: A kétszarvú ember = A kispróza nagymestere: Tanulmányok Jókai Mór novellisztikájáról*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Balatonfüred, Balatonfüred Városért Közalapítvány, 2018 (Tempevölgy könyvek, 25), 114–141.

32 Ehhez ld. TOLNAI Adél, *Mátyás királlyal foglalkozó költészetünk*, Bp., Franklin, 1911, 20–38.

33 KOSZÓ János, *Fessler Aurél Ignác a regény, és történetíró a fölvilágosodástól a romantikáig*, Bp., Budavári Tudományos Akadémia, 1923 (Német philológiai dolgozatok, 30), 296. Ld. F. W. J. SCHELLING, *Vorlesungen über die Methode des academischen Studium*, Tübingen, J. G. Cotta'schen Buchhandlung, 1803; Dr. FESSLER's *Resultate seines Denkens und Erfahrens als Anhang zu seinen Rückblicken auf seine 70jährige Pilgerschaft*, Breslau, Wilhelm Gottlieb Korn,

a Mátyás szerelmei körüli historiográfiai dilemma is: Mátyás nem tudta öröklés útján biztosítani az ország stabilitását (történelmi tény), ennek oka az volt, hogy nem magyar asszonyt vett feleségül vagy nem szerelem útján nősült (a történetíró historizálása), s döntéseivel – lányok elcsábítása, törvénytelen gyermek – megszegte a természet rendjét (örök törvények). A Fessler-féle beállítás persze sokkal komplexebben (a politikai viták és események kusza halmazában) ragadta meg a problémát – szépirodalmi eszközökkel viszont lehetőség nyílt magánérdek és közérdek elveinek ütköztetésére, vágy és kötelesség szembeállítására.³⁴

Vörösmarty *Szép Ilonkája* esetén is többről van szó, mint egy ártatlan lány elcsábításáról. A vadász önmagára, a királyra vonatkozó szavait idézzük fel ismét:

„Éljen hát a' hős vezér' magzatja,
Addig éljen, míg a' honnak él!
De szakadjon élte' pillanatja,
Mellyben attól elpártolni kél;
Egy király se inkább, mint hitetlen:
Nyűg a' népen a' rosz 's tehetetlen.”

Márpedig kérdés, hogy a király nem pártolt-e el a hazától, amikor vadászként az erdőben lányok után kajtatott. A király ugyanis éppen azt tette, amitől a vadász óvta őt. Szerelmes lett – de szerelmét törvény nem szentesítette.

1826, 183–226. Fessler önellentmondásokkal telített világgképéről ld. TAGAI Imre, *Fessler Ignác, a filozófus: Gondolkodásának fő jellemzői, különös tekintettel a német felvilágosodáshoz és a romantikához való viszonyára*, Bár, 1998/1–4, 60–76. Tagai elsősorban Fichte, Herder és Kant hatását emeli ki Schellingé mellett.

34 Jellemző, hogy Fessler életművének két 20. századi monográfiusa mily eltérő optikán keresztül tekintett az életműre: míg Koszó inkább a romantikus vonásokat emelte ki, Barton a barokk-katolicizmus továbbélését emelte ki. Az én megközelítem ebben a tekintetben merőben eltérő: Fessler irodalmi hatása talán nem is annyira történetfilozófiai alapállása alapján, mint inkább elbeszélői technikája alapján érthető meg.